

Կ-30

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆ ՏԱԹԵՎԻԿ ԱՐՄԵՆԻ

ԱՂԻԲԵՋԱՆԻ ՆԵՐՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ

1988-1998 թթ.

Է.00.02 «Համալսարանի պատմություն» մասնագիտությամբ պատմական գիտությունների

թեկնածուի գիտական առարկաների հայցման առեկախություն

Ս Ե Ղ Մ Ա Գ Ի Ր

ԵՐԵՎԱՆ 2016

Ատենախոսության թեման հաստատվել է ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության
ինստիտուտում

Գիտական ղեկավար՝ **պ.գ.դ., պրոֆեսոր Ա.Գ. Ավագյան**

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ **ք.գ.դ. Ս. Մ. Մինասյան**
պ. գ. թ., դոցենտ Է. Լ. Զոհրաբյան

Առաջատար կազմակերպություն՝ Երևանի Պետական Համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2016 թ. հուլիս 11-ին՝
ժամը 14:30-ին, ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտում գործող՝ ԲՈՀ-ի
006 «Համաշխարհային պատմություն» մասնագիտական խորհրդում:
Հասցե՝ 0019, Երևան, Մարշալ Բաղրամյանի պող., 24/4:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության
ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2016 թ. հունիսի 10-ին:

Մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար՝

պ.գ.թ. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Գ. Ա.

ԱՏԵՆԱՅՈՒՄՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՉԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

ԹԵՄԱՅԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ: 1988-1998 թթ. Ադրբեջանի ներազդեցական
գարգացումների զինամիկայի ուսումնասիրության արդիականությունը պայմանավորված է
նախևառաջ ժամանակակից Ադրբեջանի ներազդեցական կյանքի գլխավոր բնորոշչները հասկանալու
անհրաժեշտությամբ: Ատենախոսության շրջանակներում ներկայացվող նոր փաստերը և դրանց
հիման վրա արված վերլուծությունները օգնում են բացահայտել մերօրյա Ադրբեջանի իշխանական
համակարգում սակա բազմաթիվ խնդիրների պատճառներն ու ակունքները: Բացի այդ,
ուսումնասիրությունը կարևոր է արցախյան հիմնախնդրի նկատմամբ ադրբեջանական դիրքորոշման
խորհային ընկալման և մեկնաբանման, այդ երկրի ներկայիս ղեկավարության գործելակերպի հիմքերի
ու դրա հնարավոր հետևանքների հետազոտության տեսանկյունից:

Նշված ժամանակահատվածում Ադրբեջանում ազգային, պետական և «էթնիկ»
ինքնագիտական առանձնահատկությունների, ներազդեցական պայքարի փուլերի, անկախացման
գործընթացի յուրահատկությունների և, ի վերջո, ավտորիտար վարչակարգի ձևավորման
պատճառների խորը և համակողմանի ուսումնասիրությունը հատկապես արդիական է մեր օրերում՝
արցախյան պատերազմի վերսկսման փուլից անկախության և բանակցային գործընթացում
առաջխաղացման բացակայության պայմաններում:

ԱՏԵՆԱՅՈՒՄՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ: Ատենախոսության նպատակն է
համակողմանի վերլուծության ենթարկել 1988-1998 թթ. Ադրբեջանի ներազդեցական իրավիճակի
հիմնական առանձնահատկությունները, իշխանություն-ընդդիմություն պայքարի խորհային
պատճառները, իշխանության և ընդդիմության ներսում սակա բազմաթիվ հակասությունները, ինչպես
նաև այդ գարգացումների ու դարաբաղյան նակատում ընթացող սոցիալական գործողությունների
փոխներգործությունը: Ելնելով հիմնական նպատակից՝ ատենախոսությունն առաջադրում և լուծում է
հետևյալ հիմնական խնդիրները.

- վեր հանել այն հիմնական գործոնները, որոնք վերակառուցման տարիներին նպաստեցին
ազգայնականության վերելքին և հանգեցրին ազգայնամուլական դրսևորումների,
- բացահայտել ադրբեջանական ազգայնական տեսությունների գաղափարական հիմքերն ու
առանձնահատկությունները,

- ներկայացնել 1988 թ. ֆազական ասպարեզում հայտնված, կոմունիստական վարչակարգին այլընտրանք հանդիսացող հիմնական ֆազական ուժերի ու կուսակցությունների գաղափարախոսություններն ու գործունեությունը,
- հանգամանակից վերլուծության ենթարկել Ադրբեջանի ժողովրդական հակառակ (հետայսու՝ Աժժ կամ Ժողհակառ) կուսակցության ձևավորման պայմաններն ու պատճառները,
- ֆնտրել Աժժ կուսակցության հիմնական ֆազական նպատակները և դրանց իրականացման գործելանքը,
- վերլուծել Ադրբեջանի առաջին նախագահ Այազ Մուրադբեյլի վարած ներքին ֆազականության հետևանքով երկրում առաջացած իրադրությունը, դրա ազդեցությունը դարաբաղյան հակառակ ընթացող ռազմական գործողությունների վրա և ներկայացնել նրա հրաժարականի հիմնական պատճառները,
- վեր հանել Ժողհակառի (Աբուլֆազ էլչիբեյի գլխավորությամբ) հաղթանակի հիմքերն ու պտերուրական գաղափարախոսության ժամանակավոր հաջողության հետևանքները,
- բացահայտել Ժողհակառի ներքում առկա խնդիրները, հակաէլչիբեյական տրամադրությունների ի հայտ գալու պատճառները, ինչպես նաև ներկայացնել Աժժ վարած ներքին և արտաքին ֆազականության հետևանքով առաջացած իրադրությունը,
- վերլուծել Ղարաբաղի էյուսիսային հակառակ հրամանատար Սուրաբ Հուսեյնովի՝ 1993 թ. հունիսի խռովության հիմքերը, ինչպես նաև Հեյդար Ալիևի և Սուրաբ Հուսեյնովի բանակցությունների դերը էլչիբեյի հետացման գործում,
- բացահայտել Հեյդար Ալիևի ֆազական վերադարձի նախադրյալները,
- ներկայացնել արցախյան պատերազմի «դադարեցման» ու 1994 թ. մայիսյան հրադադարի կնքման հիմնական պատճառները,
- վերլուծել Հեյդար Ալիևի ձևավորած ֆազական համակարգը, գինվորական ընդդիմության վերացմանն ուղղված ֆայլերը, ֆազական հակառակորդներից ազատվելու գործելանքը:

ԱՏԵՆԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԼՈՐՈՒՅԹԸ: Ատենախոսության գիտական նորույթներից է Ադրբեջանի՝ 1988-1998 թթ. ֆազական իրադարձությունների համեմատաբար ամբողջական ու բազմակողմանի համապատկերի, ինչպես նաև հակառակական և ազդեցիկ տրամադրությունների տարածման հետևանքների բացահայտումը:

Գիտական նորույթներից է նաև 1988-1998 թթ. Ադրբեջանում ընթացող ներքազական իրադարձություններում դարաբաղյան գործոնի նշանակության վերահանումը և դրանից բխող

հետևանքների համակողմանի մեկնաբանությունը: Հիմնավորվում է այն դրույթը, որ դարաբաղյան գործոնը, վնասը դեր խաղալով Ադրբեջանի ներքազական գարգացումներում, հակասությունների, անցատողականության և պատակալուծության խորացման պատճառ է հանդիսացել ոչ միայն իշխող վարչակարգի և ընդդիմողի ուժերի միջև, այլև մեծապես շահարկվել է ներքազական և ներքազական պայքարում՝ դառնալով ֆազական անկայունության հիմնական պատճառ: Բացահայտվում է նաև գործոնները, որոնք վնասը նշանակության ունեցան նշված ժամանակաշրջանում Ադրբեջանի ներքազական պատակալուծության համար:

- կոմունիստական վարչակարգի և վերակառուցման երջանում ֆազական ասպարեզում հայտնված այլընտրանքային ուժերի, մասնավորապես՝ Ժողհակառի հետ համագործակցության բացակայությունը,
- Ժողհակառի առավել չափավոր, մոտավորական քնի ներկայացուցիչների (Այլա Յուսուպովա, Ջարդուստ Ալիզադե) դուրս մղում կուսակցությունից, ծայրահեղ ազգայնականների ակտիվացում (Աբուլֆազ էլչիբեյ, Նեմեթ Փանահալի, Էթիբար Մամեդով),
- բանակազմության ձգձգվող և չեղանակագրված գործընթաց, միասնական հրամանատարության բացակայություն և բազմաթիվ սակախ մարտական ջակատների ինքնագլուխ գործունեությունը,
- ռազմական հրամանատարության և ֆազական ղեկավարության չհամաձայնեցված գործողություններ, որոնք ռազմական գործիչների՝ ռազմաֆազական որսույթների նկատմամբ անհնազանդության դրսևորումներ:

ԱՏԵՆԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԵՐՁԱՆՆԵՐԸ: Ատենախոսությունը ընդգրկում է գլխավորապես 1988-1998 թթ. Ադրբեջանում ընթացող իրադարձությունների պատմական ժամանակաշրջանը՝ մեկնակետ ընդունելով 1988 թ. փետրվարի 20-ի ԼՂԻՄ մարզխորհրդի արտահերթ նստաբազանում ընդունված հայտնի որոշումը, սրը խորհրդանշանց արցախյան հիմնահարցի վերաբազանում ու պայմանավորեց ֆազական գարգացումների հետագա ընթացքը: Ներառելով այդ որոշումը հաջորդող՝ Ադրբեջանի ներքազական կյանքում ծավալվող իրադարձությունների տասնամյակի՝ ուսումնասիրության ժամանակագրությունն հասնում է մինչև Հեյդար Ալիևի նախագահության առաջին երջանի ավարտը և 1998 թ. նոյեմբերի նախագահական ընտրություններում նրա վերընտրվելը, ինչն ազդադարձեց Ադրբեջանում ներքազական իրավիճակի կայունացումը:

ԱՏԵՆԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈՂԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԸ: Ատենախոսության մեթոդաբանական հիմքը պատմական վերակառուցման մեթոդն է, կիրառվել է նաև փաստական աղբյուրների ֆնական

վերլուծության և համադրության, ինչպես նաև պատմահամեմատական ուսումնասիրության մեթոդները:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ:

Սույն ուսումնասիրության տարբեր հիմնախնդիրներն արծարծվել են հայ և օտարերկրացի, այդ թվում՝ ադրբեջանցի հեղինակների աշխատություններում: Ադրբեջանական ազգայնականության ակունքների ուսումնասիրության առումով հետաքրքրական են ադրբեջանցի հեղինակներ Այզըն Բալաևի, Իրադա Բադիրովայի և Էլզար Ազիզովի աշխատությունները: Ադրբեջանցի հեղինակները, իրենց մատեցումներում և գնահատականներում հետո լինելով օբյեկտիվությունից, այդուհանդերձ, երբեմն փաստերի նեւան տակ հանգում են պատմական իրադրությանը համարժեք դրույթների: Այսպես, Բալաևի աշխատություններում¹ թեև բացակայում է 20-րդ դարասկզբի իրադարձությունների համարժեք գնահատումը, սակայն ընդգծվում է, որ հայ-թարսարական բախումները կարևոր ազդակ են եղել «ադրբեջանցիների» ազգակերտման գործընթացի համար: Բադիրովայի աշխատությանը² ևս պետք է մոտենալ վերապահումներով, սակայն այն հետաքրքրական է 20-րդ դարի սկզբին՝ Ադրբեջանի Դեմոկրատական Հանրապետության (հետայսու՝ ԱԴՀ) ձևավորման նախօրեին գործող ֆալսֆալստի տարբեր ուժերի և դրանց գաղափարախոսությունների ուսումնասիրման տեսանկյունից: Ադրբեջանական ազգայնամուտության համատեքստում հայերի կերպարի ընկալման առումով օւսագրով է Էլզար Ազիզովի աշխատությունը³ նվիրված «Դիֆայի»⁴ («Կովկասի համամուտվանական պատսպանական կոմիտե») կոչվող գաղտնի խմբավորման պատմության, գաղափարախոսության և հակահայկական ցործունեության ուսումնասիրությանը:

Ազգայնական գաղափարախոսական հայեցակարգում խալամականությունից թյուրֆականության անցման շրջանի առանձնահատկությունների ուսումնասիրման, ինչպես նաև Մամեդ Էմին Ռասուլզադեի, Ալիմարդան բեկ Թափչիբաշեի և այլոց հայացքների մեկնաբանության

¹ Балаев А., Азербайджанская нация: основные этапы становление на рубеже XIX-XX вв., Москва, 2012, 403 с.

Балаев А., Азербайджанское национальное движение в 1917-1918 гг., Баку, 1998, 280 с.

Балаев А., Мамед Эмин Расулзаде (1884-1955), Москва, 2009, 288 с.

Балаев А., Народный фронт Азербайджана. Историческая хроника: 1988-1991, журнал «Страна и мир», №2, 1991, Мюнхен.

² Багирова И., Политические партии и организации Азербайджана в начале века: 1900-1917, Баку, 1997, 336 с.

³ Əzizov E., Difai, XX əsrin əvvəllərində erməni-azərbaycanlı münafiqəsinin ilkin tarixi şərtləri və səbəbləri, Bakı-2009, 364 s.

⁴ Կովկասկերպության «Difai» անվանումը առաջացել է ադրբեջաներեն «müdafiə» բառից, որը բարգվանարար նշանակում է «պաշտպանություն»:

տեսակետից հետաքրքրական է լին պատմաբան Թադեոս Ավիտոյանի աշխատությունը⁵, թեև նա նույնպես ընդգծված տարյեկոխի մոտեցում է ցուցաբերում դարասկզբի իրադարձություններին՝ ներկայացնելով դրանք գերազանցապես ադրբեջանական տեսանկյունից:

Արցախյան շարժման և պատերազմի տարիներին Ադրբեջանում ծավալվող դեպքերի ուսումնասիրման տեսանկյունից կարևոր են տարբեր հետազոտողների, ինչպես նաև օտարերկրյա լրագրողների՝ տարածաշրջան կատարած այցերի հիման վրա արված վերլուծություններն ու մեկնաբանությունները: Այսպես, 1980-ականների վերջին արցախյան հիմնահարցի բարձրաձայնման, ինչպես նաև Ադրբեջանում ձևավորվող ֆալսֆալստի հոսանքների և խմբավորումների, առաջին հերթին՝ Ադրբեջանի Ժողովրդական հակաօտարության ու գաղափարախոսության ուսումնասիրման առումով մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում Թամաս Գոլցի⁶, Թամաս դե Վալի⁷, Սվանթե Քոյնելի⁸, Սուհա Բուլուբաշեի⁹, Շիրին Հանթերի¹⁰, Բրենդա Շաֆերի¹¹, ինչպես նաև հայ հեղինակներ Թարուլ Հակոբյանի¹², Վիգեն Ջեթբայանի¹³, Նիկոլայ Հովհաննիսյանի¹⁴, Բագրատ Ուլուբայանի¹⁵ աշխատությունները: Ներառվել են նաև ադրբեջանցի հեղինակներ Ջարդուտ Ալիգադեի¹⁶, Էլզար Իսմայիլովի¹⁷, Ալեյա Ալիևայի¹⁸

⁵ Swietochowski T., Russian-Azerbaijan 1905-1906: The Shaping of National Identity in a Muslim Community, London, 2004, p. 256.

⁶ Goltz Th., Azerbaijan Diary: ARogue Reporter's Adventures in an Oil-Rich, War-Torn, Post Soviet Republic, M. E, Sharpe, Armonk, New York, London, England, 1999, p. 496.

⁷ Thomas de Waal, Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War, New York and London, 2003, p. 337.

⁸ Cornell S., Nagorno Karabakh conflict, Uppsala University, 1999, p. 162.

Cornell S., Azerbaijan since Independence, Armonk, New York, 2011, p. 485.

Cornell S., Small Nations and Great Powers: A study of ethno-political conflict in the Caucasus, Richmond: Curzon Press, 2001, p. 341.

⁹ Bolukbasi S., Azerbaijan: A Political History, I.B. Tauris, New York, 2011, p. 282.

¹⁰ Hunter Sh., The Transcaucasus in Transition: National Building and Conflict, Significant Issues Studies, Volume XVI, Number 7, The Center for Strategic and International Studies, Washington D.C., 1994, 223 p.

¹¹ Shaffer B., Borders and Brethren, Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity, London, 2002, p. 248.

¹² Հակոբյան Թ., Կանչու սև. Արցախյան օրագիր, Երևան-Ստեփանակերտ, 2008, 584 էջ:

¹³ Cheterian V., War and Peace in the Caucasus: Ethnic Conflict and the New Geopolitics, Columbia University Press, New York, p. 395.

¹⁴ Hovhannisyan N., The Karabakh Problem: The Thorny Road to Freedom and Independence, Yerevan, 2014, p. 146.

¹⁵ Ուլուբայան Բ., Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, Երևան, 1994, 378 էջ:

¹⁶ Ալիզադե Յ., Конец второй республики, http://www.azeribooks.narod.ru/politika/zardusht_alizade/konets_vtoroy_respubliki.htm, 07.03.2012.

¹⁷ Исмаилов Э., Очерки по истории Азербайджана, Москва, 2010, 424 с.

ուսումնասիրությունները: Հազվի առնելով որոշ հետազոտողների (Թ. Գուլց, Ս. Քարնել և այլոք) կողմնապահ դիրքորոշումը դարաբաշխյան խնդրի հանդեպ՝ նրանց աշխատությունները օգտագործվել են վերապահումներով: Թ. Գուլցի աշխատությունը կարևորվում է այն պատճառով, որ նա իրադարձությունների ակնհաստես է, և այդ ժամանակաշրջանում լրագրողական գործունեություն ծավալելով Ադրբեջանում, սերտ կապեր է ունեցել ադրբեջանցի բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ: Հատկանշական է նաև բրիտանացի լրագրող Թոմաս դե Վալիի աշխատությունը, որում հեղինակը հետպատերազմյան տարիներին Հայաստանում, Ադրբեջանում և Կևնային Ղարաբաղում անցկացրած հետազոտության ու հարցազրույցների հիման վրա փորձում է վերականգնել պատերազմի տարիներին հակամարտող պետություններում ներազդեական զարգացումների բնոյսը:

Ատենախոսությունը շարադրելիս օգտագործվել են 1988-1998 թթ. խորհրդային և հետխորհրդային ժամանակաշրջանի ռուսական, ադրբեջանական և հայկական մամուլի հրատարակումները, մասնավորապես «Известия» (1988-1998 թթ.), «Красная Звезда» (1992-1994 թթ.), «Комсомольская правда» (1988-1992 թթ.), «Аргументы и факты» (1990-1994 թթ.), «Московские Новости» (1988-1991 թթ.), «Бакинский рабочий» (1987-1990 թթ.), «Правда» (1990 թ.), «Советский Карабах» (1988-1990 թթ.), «Собеседник» (1988-1992 թթ.) և «Ազգ» (1991-1993 թթ.), ինչպես նաև ցարական ժամանակաշրջանում հրատարակվող «Баку» (1911 թ.) թերթերը: Պայրեթական մամուլի ուսումնասիրությամբ հիմնականում ազանավել է ատենախոսության փաստական հիմքը: Խորհրդային շրջանի պարբերական մամուլը հետազոտելիս հազվի է առնվել այն հանգամանքը, որ գորբաշովյան վերակառուցման և հրապարակայնության շրջանում առաջին անգամ խորհրդային պատմության մեջ մամուլը սկսել էր արտահայտել կուսակցական բնութանու ներքում առկա գաղափարական հակասությունները:

Ադրբեջանի անկախացումից հետո նախագահի պաշտոնը առանձնաժամանակապես գործիչներ Այազ Մուրադիբովի, Աբուլֆազ Էլչիբեյի և Հեյդար Ալիևի վարած հաղափականության և հայացքների վերաբերյալ ամբողջական պատկերացում կազմելու նպատակով ուսումնասիրվել են երեք նախագահների հարցազրույցները¹⁹, էլույթները²⁰, ինչպես նաև նրանց գործունեությունը

¹⁹Советское наследие 22 года спустя: переодоление или консолидация? Под ред. Лейли Алиевой, Баку, 2013, 252 с.

²⁰Ayaz Mütəllibov: «Bunu birinci dəfə sizə danışiram», <http://www.azadliq.org/content/article/24926491.html>, 12.03.2013.

ներկայացնող փաստավերագրական ֆիլմերը²¹: Էլչիբեյի ազգայնամուլական հայացքների ներկայացման համար ուսումնասիրվել են նրա հեղինակած աշխատությունները²², որոնք բացառիկ աղբյուր են պանբուրբական գաղափարախոսության վերլուծության համար: Հատկանշական է նաև ադրբեջանական «ANS TV» հեռուստաընկերության՝ «Յո Yeni Tarix» («Նորագույն պատմություն») հաղորդաշարը²³, որտեղ առաջին անգամ հետադարձ հայացք է նետվում 1988-1994 թթ. ներազդեական զարգացումների և գործած սխալների վրա: Հաղորդաշարը գերազանցապես կյուրընկալել է ժամանակաշրջանի գործող գլխավոր անձանց, այդ թվում՝ Այազ Մուրադիբովին, Աբուլֆազ Էլչիբեյին, Նեմեթ Փանահովին, Էթիբար Մամեդովին, Սուբար Հուսեյնովին և այլոք: Սա կարևոր սկզբնաղբյուր է Ադրբեջանի ներքին կյանքի նրբությունների լուսաբանման, դարաբաշխյան պատերազմում տեղ գտած բազմաթիվ դավաճանությունների բացահայտման, ռազմական հրամանատարության ներքում առկա հակասությունների վերհանման, ինչպես նաև հայերի հանդեպ տարվող հաղափականության համակարգմանի բնկալման և վերլուծության առումով:

Վերանշույլ աշխատությունները որոշակիորեն նպաստում են 1988-1998 թթ. Ադրբեջանի ներազդեական իրադարձությունների ուսումնասիրությանը: Հազվի առնելով տարբեր հեղինակների՝ հանախ իրարամերձ տեսակետները, ներգրավելով թեմային առնչվող տեղեկայթի նոր փաստական աղբյուրներ և դրսևորելով բնական-համադրական մտեցում՝ սույն ատենախոսությունն ուրույն մտեցում է ցուցաբերում այնպիսի ժամանակաշրջանի ադրբեջանական ներազդեական իրավիճակի ուսումնասիրության հիմնախնդիրներին:

²⁰ Выступление президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева по национальному телевидению и радио-3 октября 1994, <http://lib.aliyev-heritage.org/ru/4547485.html>, 7.01.2016.

Обращение к народу президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева по национальному радио и телевидению-15 марта 1995, <http://lib.aliyev-heritage.org/ru/7029330.html>, 1.15.2016.

Заявление Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева на встрече государственного секретаря Соединенный Штатов Америки Колина Паэлла с Президентом Азербайджанской Республики и Республики Армения, с сопредседателями Минской группы ОБСЕ-Ки Уэст, 3 апреля 2001, <http://lib.aliyevheritage.org/ru/9130794.html>, 12.01.2016.

²¹Հեղար Ալիևի՝ 1993 թ. Հարցազրույցը ռուսական РТР հեռուստաալիքի «Момент истины» հաղորդման վարողին, <https://www.youtube.com/watch?v=kK0wm-mQr3g>, 5.01.2016:

Heydar Aliyev, Surat Huseynov, ANS, Յո Yeni Tarix, <https://www.youtube.com/watch?v=vm4zj5xX18Y>, 3.01.2016.

1994 cu il Oktyabr hadisələri haqqında veriliş (Rövşən və Mahir Cavadovlar), ANS, Յո Yeni Tarix, <https://www.youtube.com/watch?v=2L38Q-Fqlcs>, 10.01.2016.

²²Əbülfiş Elçibəy, Milli kimliyimizin təməlini haqqında, Birici bələm, s. 171.

²³ANS TV, Յո Yeni Tarix, Buraxılışlar, <http://www.anstv.ws/site/tvshows/137-an-yeni-tarix>, 21.02.2015.

միվու պայմարում՝ բացառելով իշխանություն-ընդդիմություն հնարավոր համագործակցությունը և դժվարացնելով անկախացման հետագա գործընթացը:

Ատենախոսության երկրորդ՝ «Աղբբեջանի ներքաղաքական գորգացումները Այազ Մուրալիբովի և Աբուլֆազ Էլչիբեյի նախագահության տարիներին (1991-1993 թթ.)» գլուխը բաղկացած է երկու ենթաբաժիններից, որտեղ ներկայացվում են Բաքվի հայկական կոտորածից հետո Աղբբեջանում ծավալված ներքաղաքական պայքարի գլխավոր առանձնահատկությունները:

Առաջին՝ «Սև հունվարի» ֆաղափական հետազոտությունները: Այազ Մուրալիբովը անկախ Աղբբեջանի առաջին նախագահ (1990 թ. հունվար-1992 թ. փետրվար)» ենթաբաժնում ներկայացվում է, որ հունվարի դեպքերից հետո աղբբեջանական հասարակության ներսում նկատվում են ինտ հակառակակողմ տրամադրություններ, և առաջացած գաղափարական վակուումը սկսում է լցվել առավել ազգայնական տրամադրություններով: Յույց է տրվում, որ Մուրալիբովը թե՛ Կոմկուսի առաջին ֆարուզարի, թե՛ Աղբբեջանի հանրապետության նախագահի պատանը գրողեցնելու ժամանակ մեծ կախվածություն ուներ ԱժԶ-ից և շատ դեպքերում չէր կարող հաշվի չհատել ֆաղափական այդ ուժի հետ: Ընդգծվում է, որ նախագահ դառնալուց հետո Մուրալիբովը ԱժԶ թելադրամբ ուժային կառույցներում իրականացրած կադրային ֆաղափականության հետևանքով գրեթե ամբողջապես կորցնում է վերահսկողությունը Ղարաբաղում ընթացող գորգացումների նկատմամբ և չէր տիրապետում իրավիճակին: Այդ իսկ պատճառով ԱժԶ-ն դարբարաղյան դեպքերը լավագույնս օգտագործում էր Մուրալիբովին նհեելու և նրա հրաժարականին հասնելու նպատակով: Մուրալիբովի հետացումը նեանկորեց ազգայնականների և ԱժԶ հաղթանակը՝ վիպելով Աղբբեջանում ազգայնականության, ավելի սուսյգ՝ բյուրեփական ինֆուրյան գաղափարախոսական վերելքի մասին:

Երկրորդ՝ «ԱժԶ ֆաղափական հաղթանակը: Ազգայնականության վերելքը Աբուլֆազ Էլչիբեյի կառավարման երջանում (1992 թ. հունիս-1993 թ. հունիս)» ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ 1992 թ. հունիսի նախագահական ընտրություններում հաղթանակ տարած Աբուլֆազ Էլչիբեյը, որուակիրեն կրելով ԱԴԶ հիմնադիր Ռասուլգադիի գաղափարախոսական ազդեցությունը, ցանկանում էր վերականգնել աղբբեջանական ինֆուրյան բյուրեփականությունը: Սակայն նա անուեում էր խորհրդային ֆարգւոյան հսկայական ազդեցության հետևանքները աղբբեջանական հասարակության ինֆուրյանայության վրա: Նախ, Էլչիբեյի որդեգրած պահորարական ֆաղափականությունը լուրջ մտավոյության առաջացրեց հասկապես ազգային փոխամանությունների երջանում՝ իրենց էթնիկ ինֆուրյան պահպանման տեսակյունից: Այդ ֆաղափականությունը բացասական հետևանքներ ունեցավ նաև արտափին ֆաղափականության

համատեփաում՝ սրելով հարբերությունները հարևան Իրանի և Ռուսաստանի հետ. երկու կողմերն էլ սասարում էին հակաէլչիբեյական ուժերին՝ նպաստելով նրա դիրբերի թուլացմանը: Յույց է տրվում, որ Էլչիբեյի հետացման գործում մեծ դերակատարում ունեցած Սուրբ Հուսեյնովի խոսվարյան հաջողությունը պայմանավորված էր մի շարք գործոններով, այդ թվում՝ Ժողհակառի ներսում առաջացած խնդիրներով, ժողովրդական զանգվածների երջանում հակաէլչիբեյական ընդգծված տրամադրություններով, զինվորականության ազդեցության մեծացմամբ, ոսզմական անհաջողություններով, ինչպես նաև Նեմթր Փանահալի, Էթիրբար Մամեդովի աջակցության ետորիվ Ալիև-Հուսեյնով կապի հաստատմամբ:

Ատենախոսության երբորդ՝ «Աղբբեջանի ներքաղաքական իրադրությունը Հեյդար Ալիևի նախագահության առաջին երջանում (1993-1998 թթ.)» գլխում ներկայացվում են Հեյդար Ալիևի ֆաղափական վերադարծի հիմնական առանձնահատկությունները, ինչպես նաև վերլուծության են ենթարկվում նախագահակեներուն համակարգի ձևավորման ուղղված ֆայերը:

Առաջին՝ «Հեյդարի Ալիևի ֆաղափական վերադարծի առանձնահատկությունները և նրա դիրբերի տմրազնդումն Աղբբեջանում (1993-1995 թթ.)» ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ Հեյդար Ալիևի վերադարծը ֆաղափական ապարեզ պայմանավորված էր մի շարք հանցամանքներով. նախ՝ դեռևս խորհրդային տարիներին Ալիևի վարած կադրային ֆաղափականությամբ և դրա ետորիվ իշխանական համակարգում հավատարմ մարդկանց ուկայությանը, այնուհետև՝ Ժողհակառի ազգայնական վարչակարգի ֆաղափականության հետևանքով երկրում ստեղծված ներքաղաքական նցնաժամով, որու ակնուու Ժողհակասայինների՝ Հեյդար Ալիևին ցուցաբերած աջակցությամբ և, ի վերջո, հարևան երկրների, մասնավորապես Ռուսաստանի և Իրանի՝ Էլչիբեյին հետացնելու անհարգովածությամբ: Պակաս կարևոր գործուն չէր ժողովրդական զանգվածների երջանում Ալիևի ունեցած հեղինակությունը: Վերլուծության են ենթարկվում Հեյդար Ալիևի ձեռնարկած ֆայերը՝ ուղղված ֆաղափական դաշտի անկայունացման պատճառ հանդիսացող ներբին ու արտափին հիմնախնդիրների լուծմանը:

Երկրորդ՝ «Հակաալիևյան դժոհությունների նհեումը և նախագահակեներուն համակարգի ձևավորումը (1995-1998 թթ.)» ենթաբաժնի վերաբերում է 1994 թ. մայիսի հրադարարի կնհմանը հաջորդող ֆաղափական գորգացումներին: Ներկայացվում է, թե ինչպես Ալիևը կարողացավ ազատվել զինվորական ընդդիմությունից, նհեել այլախոսական դրուհորումները և ամբապնել իր և իր համար ֆաղափական հեներան հանդիսացող «Յենի Ագերբայջան» կուսակցության դիրբերը: Ընդգծվում է, որ Ալիևը մի կարմից կայունություն բերեց Աղբբեջանին՝ ապահովելով ֆաղափական համակարգի անսասունությունն ու հեռու պահելով երկիրը պատերազմական և ներքաղաքական ցնցումներից,

սակայն, մյուս կողմից, իր անձի շուրջ կառուցված ֆազիական համակարգի ներդրմամբ, կատեգրեց ժողովրդավարության հնարավոր զարգացումը, ինչն էլ, ի վերջո, հանգեցրեց ավտորիտար հասարակարգի ձևավորմանը:

«Ներակացություններում» ամփոփված են հետազոտության արդյունքները, որոնցից առանձնացված են հետևյալները.

1. 1980-ական երկրորդ կեսին՝ «Վերակառուցման» ֆազիականության շրջանում, ազգայնականության վերելքն Ադրբեջանում տեղի էր ունենում 20-րդ դարասկզբին կոլկալյան քաղաքների ազգային ինֆրագիտակցության ձևավորման և ազգայնական գաղափարախոսությունների հայեցակարգային փոխակերպումների նմանությամբ և օրինակով:

2. Արցախյան հիմնախնդրի շուրջ ծավալվող զարգացումները դարձան ադրբեջանական իշխանության և ընդդիմության միջև փոխհարաբերությունների հիմնական առաջահեղափոխությունները, իսկ դարաբաշխան գործոնի երկուստե՛ս շահարկումը՝ ներֆազիական պայմարի գլխավոր առանձնահատկությունը:

3. Ադրբեջանի Կոմունիստական կուսակցությունը և ԱԺԾ-ն, չկարողանալով համագործակցության եզրեր գտնել, ներֆազիական երկիրը երկարատև պայմարի մեջ, ինչն էլ նոր բարդություններ առաջացրեց անկախացման ուղի բռնած Ադրբեջանի ներֆազիական կյանքում: Ազգայնամայական տրամադրությունների վերելքի պայմաններում Ադրբեջանի հայ բնակչության նկատմամբ ագրեսիվ մեթոդների կիրառման հետևանքով ԱԺԾ-ից դուրս մղվեցին առավել չափավոր հայացքներ ունեցող գործիչները (Զարգուստ Ալիզադե, Լեյլա Յուսուպովա և այլք), ինչը հանգեցրեց արմատական, ծայրահեղական թևի ակտիվացմանը:

4. Թեև ադրբեջանական ֆազիական ուժերի կողմից հակահայկական տրամադրությունների կիրառումը որոշակիորեն ծառայում էր որպես համախմբող գործոն հասարակության տարբեր շերտերի համար, սակայն, փաստացի, դարաբաշխան խնդիրը ոչ միայն չդարձավ միավորող կամուրջ երկրի ընդդիմության ու իշխանության միջև՝ այլևս հանգեցրեց խորը երկպառակալվածության առաջացմանը, ինչի արդյունքում Ադրբեջանը կանգնեց ֆազիաֆազիական պատերազմի լուրջ վտանգի առջև:

5. Տեղի իշխանությունների լուելային համաձայնությամբ և թողութայնությամբ կազմակերպվեցին և իրականացվեցին խորհրդային հասարակարգի համար անհայտնադե՛լ Սումգայիթի, Կիրովաբադի և Բաֆվի հայերի բռնի տեղահանումն ու զանգվածային ջարդերը, որոնց՝ միութենական և հանրապետական իշխանությունների կողմից ֆազիական զինափոխակալ չառանալը հետագայում դարձավ ազգային հողի վրա բռնությունների կիրառման յուրատեսակ «թույլտվություն»:

6. Եթե 20-րդ դարի սկզբին կոլկալյան քաղաքների շրջանում զուգորդվում էին հակահայկական և հակաջարական միտումները, ապա «Սև հունվարի» դեպքերից հետո Ադրբեջանում տեղի ունեցավ հակահայկական և հակախորհրդային տրամադրությունների սերտախում:

7. Ադրբեջանի ներֆազիական անկայուն իրադրությունը սերտորեն փոխկապակցված էր ռազմաֆաշիստում ադրբեջանական բանակի կորուստների ու անհաջողությունների հետ: Այդ գործընթացները պայմանավորված էին բանակափոխության դանդաղ ընթացքով, կազմակերպված, միասնական հրամանատարության բացակայությամբ, բազմաթիվ անկախ շահարկների առկայությամբ, կենտրոնի՝ Բաֆվի հետ կապի և համաձայնեցված գործողությունների բացակայությամբ, ռազմական հրամանատարության շրջանում անհնազանդության դրսևորումներով, մասնավորապես՝ գործող վարչակարգի դեմ ուղղված դավաճանական ֆայլերով: Հատկաճանաչ է, որ 90-ականներին դավաճանության մեջ անուղղակիորեն մեղադրվող անձանցից շատերը զբաղեցնում են բարձր զինվորական պաշտոններ ժամանակակից Ադրբեջանի ԶՈՒ-ում (օրինակ՝ ներկայիս ԳՆ Շաբաբի պետ Նեջմեդդին Սադիգով, ՊՆ նախկին նախարար Սաֆար Աբիև և ուրիշներ):

8. Անկախ Ադրբեջանի առաջին նախագահ Այազ Մուրադխյեյի կրածարականը պայմանավորված էր մի կողմից Կոմունիստական կուսակցության կազմալուծմամբ և ֆազիական հեղափոխության բացակայությամբ, մյուս կողմից՝ Ժողովակառուցի նկատմամբ տարվող մեղմ ֆազիականությամբ, մասնավորապես բանակային հրամանատարության կազմում Ժողովակառուցիների ընդգրկմամբ և դրա հետևանքով ռազմաֆաշիստի նկատմամբ վերահսկողության կորստով:

9. Խորհրդային տարիներին ադրբեջանցիների՝ ինֆորմային էթնիկ պատկանելության գիտակցության ձևավորմանն ուղղված նպատակային ֆազիականության հետևանքով անկախացած Ադրբեջանում էլչիբեյի ֆարգած պանթաֆաշիստական գաղափարախոսությունն այլևս չունեց բավարար հենք, և կարևոր ժամանակ անց այն անհաջողություն կրեց: Միևնույն ժամանակ էլչիբեյի որդեգրած քուրդականության ֆազիականությունը լուրջ մտավորություն առաջացրեց հատկապես ազգային փոփոխությունների շրջանում՝ իրենց էթնիկ ինֆորմային պահպանման տեսակետից: Այդ ֆազիականությունը բացասական հետևանքներ ունեցավ նաև արատֆին ֆազիականության համատեխտում՝ սրելով հարաբերությունները հարևան Իրանի և Ռուսաստանի հետ:

10. Ալիևի ֆազիական վերադարձը խորհրդանշեց «ադրբեջանական» ազգային ինֆորմային գաղափարական հարթանակը: «Ադրբեջանականությունը» իր մեջ ամփոփում էր իսլամականությունն ու քուրդականությունը, սակայն գլխավոր շեշտը դրվում էր ադրբեջանցիների

աղվանական ծագումնաբանական տեսության, ավելի ստույգ՝ ադրբեջանցիների բնիկության և աղվանական ժառանգության «օրինական» իրավաեազրպը լինելու հանգամանքի վրա:

11. 1994 թ. մայիսին հրադարարի կենումը պայմանավորված էր նախևառաջ ուսումնական ասպարեզում ադրբեջանական բանակի կրած շարունակական անհաջողություններով, ինչպես նաև տարածաբանային լարվածության խորացմամբ: Հրադարարի կենումը Հեյդար Ալիևը կարողացավ չեզոքացնել ներքաղաքական սպառնալուստից հիմնական պատճառ հանդիսացող դարաբաղյան գործոնը, սակայն բացառված չէ, որ պատերազմի վերսկսման դեպքում այն կրկին կարող է ներքին իրադրության սպառնալուստից և հակասությունների խորացման պատճառ դառնալ Ադրբեջանում:

12. Հեյդար Ալիևի կողմից բաղաձայնական ղեկավարության ստանձնումը մի կողմից կայունություն բերեց Ադրբեջանին՝ ապահովելով բաղաձայնական դատի անասանությունն ու հեռու պահելով երկիրը պատերազմական և ներքաղաքական ցնցումներից, մյուս կողմից՝ հանգեցրեց Ալիևի անձի շուրջ կառուցված իշխանական համակարգի ներդրմանը՝ կասեցնելով ժողովրդավարության զարգացումը և ձևավորելով ավտորիտար հասարակարգ:

Հետազոտություն հիմնական դրույթներն արտացոլված են հեղինակի հետևյալ գիտական հոդվածներում.

1. Հայրապետյան Ս., Ադրբեջանի Դեմոկրատական Հանրապետություն. Պատմական անհրաժեշտություն, քե՞ հաջողված դիվանագիտություն, ԵՊՀ հիմնադրման 90-ամյակին նվիրված հոբելյանական գիտական նստաբան, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2010, էջ 261-268:

2. Հայրապետյան Ս., Ադրբեջանի ժողովրդական ճակատ կուսակցության ձևավորումը և գործունեությունը (1988-1990 թթ.), Արևելագիտության հարցեր, հատոր VII, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան 2012, էջ 257-265:

3. Հայրապետյան Ս., Ադրբեջանական ծագումնաբանության հիմնական տեսությունների որոշ առանձնահատկություններ, «Մերձավոր Արևելք. պատմություն, բաղաձայնականություն, մեակույթ» հոդվածների ժողովածու, հատոր VIII, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ, Երևան, 2012, էջ 212-223:

4. Հայրապետյան Ս., Ղարաբաղյան գործոնը Ադրբեջանի 1991-1994 թվականների ներքաղաքական զարգացումներում, Տարածաբանային խնդիրներ, հրատարակվել է ՀՀ Կառավարման Ակադեմիայի գիտական խորհրդի երաժշտվորմամբ, Երևան, 2013, էջ 155-175:

5. Հայրապետյան Ս., Հեյդար Ալիևի վերադարձի բաղաձայնական առանձնահատկությունները, Հայագիտության հարցեր, հանդես 3(6), ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան 2015, էջ 113-125:

ТАТЕВИК АРМЕНОВНА АЙРАПЕТЯН

**«ДИНАМИКА ВНУТРИПОЛИТИЧЕСКИХ СОБЫТИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ
С 1988 ПО 1998 ГОДЫ»**

**Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук
по специальности 07.00.02 - «Всемирная история».**

**Защита состоится 11-го июля 2016 г., в 14:30 ч. на заседании
специализированного совета 006, действующего при Институте
востоковедения НАН РА, по адресу: 0019, г. Ереван,
пр. Маршала Баграмяна 24/4**

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящается изучению динамики внутриполитических событий в Азербайджане за период с 1988 по 1998 годы, который характеризуется не только острой борьбой между правительством и оппозицией, но и существующими серьезными противоречиями вышеупомянутых сторон. В данном процессе решающую роль имел фактор Нагорного Карабаха.

В начале 1988 года из Нагорного Карабаха поступил импульс о формировании сил альтернативных азербайджанскому коммунистическому режиму. Период, предшествующий независимости Азербайджана, был отмечен бурными событиями внутриполитической жизни и возрождением азербайджанского радикального национализма, в связи с чем были спланированы и организованы погромы армянского населения в Сумгаите, Кировабаде (Гандзаке) и Баку. После провозглашения независимости в августе 1991 года Азербайджан вступил в новый этап политического противостояния. Активная борьба велась между бывшим представителем коммунистического режима, первым президентом Азербайджана Аязом Муталибовым и лидером партии Азербайджанского народного фронта Абульфазом Эльчибеєм. Отставка Муталибова и избрание Эльчибея президентом Азербайджана еще больше усугубили внутриполитический раскол страны и привели к возникновению новых разногласий. Ситуация изменилась в 1993 году с приходом к власти Гейдара Алиева. Внутриполитическая стабилизация была отмечена в 1994 году при подписании соглашения о прекращении огня в зоне нагорно-карабахского конфликта, ослаблением оппозиции, а также введением новой системы управления и формированием культа личности.

Актуальность данной работы в первую очередь заключается в необходимости понять основные черты сегодняшней внутриполитической жизни Азербайджана. Новые факты, представленные в рамках данной диссертации, помогают выявить причины и истоки многочисленных проблем, с которыми сегодня сталкивается правительство Азербайджана. Помимо этого, исследование важно в рамках изучения восприятий и интерпретаций азербайджанской позиции в карабахском вопросе.

Анализируя мнения армянских и иностранных, в том числе азербайджанских авторов, зачастую противоречащих друг другу, используя новые факты, связанные с данной темой, применяя методы сравнительного анализа и исторической

реконструкции, данная диссертация проявляет своеобразный подход к изучению внутриполитической ситуации в Азербайджане в заданный период времени.

Всестороннее и глубокое изучение национальных и этнических особенностей Азербайджана, стадий внутриполитических конфликтов, особенностей процесса независимости и, в конечном счете, причин формирования авторитарного режима, особенно актуально в связи с угрозой возобновления войны в Карабахе, отсутствием прогресса в переговорном процессе и ухудшением ситуации в регионе.

Диссертация помогает выявить основные факторы, имеющие решающую роль во внутриполитическом расколе Азербайджана в течение указанного периода:

- отсутствие сотрудничества с альтернативными силами на политической арене, в частности, между коммунистическим режимом и Народным Фронтом,
- выход из партии Народного фронта представителей умеренных сил и интеллигенции (Лейла Юнусова, Зардушт Ализаде) и активизация радикальных националистов (Абульфаз Эльчибей, Немет Панахов, Этибар Мамедов),
- несогласованный и продолжающийся процесс в сфере армейского строительства, отсутствие единого военного командования и независимой произвольной деятельности многочисленных воинских отрядов,
- несогласованные действия военного командования и политической элиты, проявления неповиновения к военнополитическим решениям среди некоторых военных деятелей.

TATEVIK A. HAYRAPETYAN

THE DYNAMICS OF AZERBAIJANI INTERNAL POLITICS
FROM 1988 TO 1998

The defense of the dissertation will take place at 14:30 on the 11th of July, 2016 at the meeting of Specialized Council 006 acting at the Institute of Oriental Studies of NAS RA. Address: Yerevan, 0019, Marshal Baghramyan ave, 24/4. The dissertation is submitted for the pursuing of the Scientific Degree of the Doctor of Philosophy in the Field of "World History" 07.00.02.

SUMMARY

This dissertation is devoted to the study of the peculiarities of the internal political developments in Azerbaijan from 1988 to 1998, which were characterized not only by the acute struggle between the government and the opposition, but also by the serious contradictions existing within the governmental and oppositional camps. The Nagorno-Karabakh factor had a crucial role in these processes.

At the beginning of 1988, the developments in Nagorno-Karabakh became the stimulus for the formation of alternative powers aspiring to replace the communist regime in Azerbaijan. The period preceding Azerbaijan's independence is marked by dramatic developments in the internal political life of the country, as well as the revival of Azerbaijani nationalism. As a result, massacres were organized and implemented in Sumgait, Kirovabad (Ganja), and Baku targeting the Armenian communities there. After gaining independence (August 31, 1991), Azerbaijan entered a new stage of political unrest. The active struggle was between Ayaz Mutalibov, the first Azerbaijani President and the former representative of the communist regime, and Abulfaz Elchibey, the Popular Front Party leader. Mutalibov's resignation and Elchibey's ascension to the presidency, even further deepened the political fragmentation in Azerbaijan, leading to the emergence of new confrontations. The situation changed in 1993 after Heydar Aliyev came to power. In 1994, the internal political stabilization was marked by the signing of a cease-fire, the weakening the opposition, as well as by the introduction of the presidential system of government and the formation of the cult of President's personality.

The relevance of the study of the dynamics of the political developments in Azerbaijan from 1988 to 1998 is driven by the need to understand the main features of the domestic political life of Azerbaijan in our days. The findings presented in the dissertation help to identify the causes and origins of many problems of the current Azerbaijani government. In addition, the study is important for the in-depth comprehension and interpretation of the Azerbaijani stance on the Karabakh issue, as well as the analysis of the current leadership's practices and their possible consequences.

This thesis applies a unique approach to the problems of the domestic political situation in the period under investigation by analyzing the often divergent views of Armenian and foreign authors, including the Azerbaijani ones, incorporating new factual sources of information related to the theme, as well presenting a critical and comparative perspective.

The study of the peculiarities of national, state and ethnic identities in Azerbaijan, the stages of the domestic political struggle of the period, the characteristics of the process of getting independence, and, finally, the in-depth and comprehensive study of the causes of the formation of an authoritarian regime is especially relevant nowadays under the threat of a renewed war in Karabakh, the lack of progress in the negotiations, and the exacerbating situation in the region.

The thesis helps to identify the main factors that were crucial for the specified period of the domestic political discord in Azerbaijan:

- lack of cooperation between communist regime and the alternative forces formed on the political scene in the period of reconstruction, particularly with the Popular Front,
- oozing of the more moderate intelligentsia wing of the Popular Front (Leyla Yunus, Zardusht Alizade) out of the party and activating the extreme nationalists (Abulfaz Elchibey, Nemet Panahov, Etibar Mamedov),
- delay and discoordination in the formation of the army, lack of unified command and arbitrary activities of the numerous independent military units,
- uncoordinated actions of the military command and the political elite, some military figures' disobedience of the military and political decisions.

